

(Херсон)

НІМЕЦЬКІ СОМАТИЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ

В ЛІНГВОКОГНІТИВНОМУ АСПЕКТІ

У статті розглянуто особливості мотиваційних процесів творення німецьких фразеологізмів із соматизмом-компонентом. З'ясовано символічне значення соматизмів, що побутує у німецькомовній картині світу.

Ключові слова: соматизм, соматична фразеологічна одиниця, мотивація, концептуальна метафора, образність, експресивність.

The article is devoted to German somatic phrasiological units taking into account the motivation of their formation. Symbolic meaning of somatic phrasiological units, typical to German world picture, is identified.

Key words: somatism, somatic phraseological unit, motivation, conceptual metaphor, expressiveness

Фразеологічні одиниці як найвиразніші засоби відображення специфіки національного менталітету постійно перебувають у центрі уваги багатьох сучасних мовознавців. У фразеології будь-якої мови важливе місце займає соматична фразеологія. Соматичні фразеологічні одиниці (СФО) німецької мови найґрунтовніше простудійовано на структурно-семантичному рівні (Ю. О. Долгополов, І. О. Тараба, С. Földes, Н. Schemann). Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки характеризується зосередженням уваги на мовних засобах у контексті вираження ними картин світу (М. В. Гамзюк, І. О. Голубовська, Л. М. Бондаренко, О. О. Селіванова, В. М. Телія, Т. З. Черданцева, Н. Burger, D. Dobrovols'kij, A. Gondek, C. Strohschein та ін.). Комплексний аналіз семантики і функціонування фразеологічних одиниць (ФО) дає можливість простежити взаємозв'язок мови, світобачення й ментальності народу.

Мета цієї наукової розвідки полягає у виявленні особливостей мотиваційних процесів творення СФО німецької мови.

Актуальним на сьогодні залишається загальний висновок мовознавців про те, що ФО містять у своєму змісті заряд експресії та емоційної оцінки, виявляють естетичні властивості мови, детерміновані особливістю сприйняття світу, своєрідністю менталітету народу. Як зазначає І. О. Тараба, СФО як універсальні засоби номінації різноманітних об'єктів реального світу демонструють принцип антропоморфного сприйняття, порівняння оточуючої дійсності з образом самої людини [1, с. 132].

СФО служать для передачі емоційних, ментальних рис і різних вчинків людини; відображають ставлення людини до оточуючого світу та традиційну символіку мови тіла. Широке використання соматизмів як компонентів ФО насамперед зумовлено тим, що ці компоненти належать до основної частини словникового складу будь-якої мови.

Проведений аналіз СФО німецької мови засвідчив, що немає жодного соматичного компонента (Herz-, Hand-, Zunge-, Fuß-, Kopf -Somatismen), який не можна було б пояснити з точки зору функції відповідної частини тіла, її форми або зовнішнього вигляду, функції жестів та загальних величин.

На думку Г. Шеманна (H. Schemann), будь-яка ФО з соматичним компонентом вмотивована конвенційним знанням (уся інформація про оточуючий світ, яку людина отримує з щоденного досвіду) [12, с. 59]. У даному випадку йдеться про те, що соматизм уживається в буквальному значенні частини тіла, хоча може мати при собі метафоричні атрибутиви.

У когнітивно спрямованих дослідженнях ідіоми розглядаються як умотивовані мовні знаки, що утворюються системно та мотивуються метафоричними концептами. Метафора як засіб концептуалізації та категоризації навколишньої дійсності (G. Lakoff, M. Johnson) полегшує процес мислення, надаючи людині емпіричні рамки, за допомогою яких відбувається засвоєння нових абстрактних концептів [9].

Через те, що у ФО концептуалізуються абстрактні одиниці на базі конкретних, більшість ФО сформовано на основі метафори та метонімії. Визначальним чинником для мотивації СФО виступає її центральний компонент-соматизм, який організовує весь вираз. За О. Л. Толстовою, у соматичній фразеології переважає тип "метафора всередині метонімії", що використовується для концептуалізації різних емоцій [2, с. 8].

Концептуальні метафоричні схеми, що лежать в основі ФО з найпоширенішим у німецькій фразеології соматичним компонентом "das Herz" (серце) тісно пов'язані з образами відповідної частини тіла: центр різноманітних емоцій та почуттів. Домінантною для німецьких ФО з соматичним компонентом "das Herz" є мотиваційна модель: СЕРЦЕ Є ВМІСТИЛИЩЕ (DAS HERZ IST EIN RAUM): відбувається подання серця як царини емоцій та усього цінного, що частково ґрунтується на пов'язаних з реакціями тіла різних проявах почуттів. Серце сприймається як вмістилище ідей, емоцій, душі, відчуттів та інших психічних станів: j-n in sein Herz schließen – прив'язатися до кого-н., чого-н., j-m sein Herz aufschließen – відкрити своє серце, von ganzem Herzen / von Herzen gern / von Herzen kommen – щиро [14, с. 132]; j-n im Herzen tragen – любити / мати в серці найцінніше, j-m sein Herz ausschütten – виявити свої почуття, ein Herz (für) haben – почуття або симпатія до кого-небудь, aus dem Herzen sprechen – говорити щиро [15, с. 291-293].

Проте СЕРЦЕ Є ВМІСТИЛИЩЕ, що зберігає й негативні емоції та почуття: j-m wird das Herz schwer – серце заповнюється скорботою і печаллю / журитися, j-m das Herz schwer machen – наводити на кого-н. сум / засмутити, Misstrauen schleicht sich in j-s Herz – закралася підозра, das Herz klopft zum Zerspringen / das Herz rast – тремтіти, хвилюватися: "Nur ich hätte es ihr sagen können, aber ich saß da wie die anderen und sagte nichts. Mein Herz klopfte zum Zerspringen und meine Hände unter der Schulbank zitterten, denn ich sah, wie sie sie zu lesen anfing" [5, с. 40].

"Meine Hände waren kühl, aber mein Herz raste, meine Wangen brannten, Schweißperlen bildeten sich auf meiner Stirn" [11, с. 26].

"Die Muskeln verkampften sich öfter, die Lunge pfiff im Hals, das Herz klopfte, als wollte es raus diesem Körper, der es pumpen hieß wie verrückt" [7, с. 18].

"Das Herz schlug mir bis in den Hals. Wir wurden eingeschlossen" [13, с. 59].

Наступна концептуальна метафорична схема СЕРЦЕ Є ОБ'ЄКТ (DAS HERZ IST EIN OBJEKT) поєднується з конвенційними знаннями про об'єкти, що оточують людину, та з конвенційними

уявленнями про форму серця. Виділяємо наступні різновиди зазначеної вище метафоричної моделі:

- СЕРЦЕ – ЦЕ КРИХКИЙ ОБ'ЄКТ: j-m das Herz brechen; etw. bricht j-m das Herz – розбити серце, ein gebrochenes Herz – відчувати душевну біль та страждання: "Wenn du meinem besten Kumpel das Herz brichst, bist du dran. Ist es klar?" [7, с. 23].

- СЕРЦЕ – ЦЕ ЦІННИЙ ОБ'ЄКТ: j-m sein Herz schenken, j-m sein Herz geben – дарувати свою увагу, любов іншим.

- СЕРЦЕ – ЦЕ МЕХАНІЗМ: будь-який об'єкт має певну форму, розмір та колір. Саме через ці ознаки концептуалізуються позитивні або негативні риси характеру людини: j-d hat ein weites Herz – бути щирою людиною, j-d hat ein großes Herz – бути чуйною людиною, j-d hat ein weißes Herz – доброзичлива людина, ein goldenes Herz haben / ein gutes Herz haben – щира, доброзичлива людина; j-d hat ein hartes Herz – бути жорстоким; j-d hat ein schwarzes Herz – бути поганою, заздрити, j-d hat ein pechschwarzes Herz, j-d hat ein enges Herz, j-d hat ein kleines Herz – жадібна людина [15, с. 292-294].

Фраземи на позначення психоемоційних станів людини можуть бути також умотивовані концептуальною метафоричною схемою СЕРЦЕ – ЦЕ ПОЛЕ (DAS HERZ IST EIN FELD): mein Herz hat sich aufgelockert – я почуваю себе набагато краще, aus seinem Herzen roden/zerpflücken/rupfen – вирвати з серця, mein Herz ist vertrocknet – відчувати безсилля, auf j-s Herz herumtreten – зачіпати, вразити [12, с. 57].

Наступна концептуальна метафорична схема СЕРЦЕ Є ЦЕНТР ІСНУВАННЯ ЛЮДИНИ (DAS HERZ IST DAS ZENTRUM DES WESENS): серце як центральний орган кровоносної системи людини вважається центром усього людського: j-m zu Herzen gehen – впливати на когось, sich etwas zu Herzen nehmen – близько сприймати / до самого серця, sich ein Herz fassen – зібратися з силами, j-n ins Herz treffen – потрапити в ціль, j-m steht das Herz still – злякатися чогось, j-n ins Herz schneiden – задати болю кому-небудь: "Wenn dann der Tisch gedeckt war und alles so nahe zur Hand lag, dass man nicht mehr ausstehen musste, kam der Augenblick, der ihnen beiden ins Herz schnitte" [6, с. 20].

"Kopfschüttelnd, im tiefsten Herzen betrübt, seiner Urlaubsfreude schon fast verlustig, blickt er auf die friedlich hereinrollende Flut, in der die ungefangenen Fische munter springen" [3, с. 14].

"Vor Schreck blieb mir fast das Herz stehen" [4, с. 25].

Як засвідчив проведений аналіз, більшість ФО з соматичним компонентом "das Herz" виражає позитивні почуття: sein Herz entdecken – відкрити своє серце; j-m sein Herz schenken – подарувати свою любов та увагу; ein goldenes Herz haben – бути доброзичливою людиною; sich ein junges Herz bewahren – молодий душею; ein Herz für j-n haben – почуття симпатії до когось; das Herz auf der Zunge tragen – бути щирою людиною [15, с. 292].

Наступним соматизмом-компонентом у німецьких ФО виступає "die Hand" (рука), що є однією з важливіших частин тіла людини, за допомогою якої людина пізнає оточуючий її світ. З одного боку, рука є об'єктом посягання: fest in der Hand haben – мати у своїй владі кого-небудь, що-небудь, die Hand auf dem Beutel haben – бути жадібним, in falsche Hände geraten – потрапити не в ті руки; з іншого – руки слугують їй для захисту людини: in festen Händen sein – в міцних / надійних руках, zur Hand gehen – запропонувати допомогу, zu etw. Hand bieten – допомагати. За допомогою руки людина вітається з іншими, рука є символом комунікації. Рукостискання також має символічне

значення, більша частина трудової діяльності людини виконується за допомогою рук: durch Hände gehen / j-m leicht von der Hand gehen – робота ладиться, die letzte Hand auf etw. legen – закінчити справу, Hand ans Werk legen – братися до роботи [15, с. 265-270]. Рука як частина тіла, що розраджує або знищує, захищає або карає, має багато символічних значень у нашому житті. Навіть тремтячі або спокійні руки слугують показником емоційного стану людини. Рука – це символ влади, захисту та володіння. Завдяки метонімічному переносу ЧАСТИНА → ЦІЛЕ соматизм "die Hand" як компонент ФО здатний позначати людину загалом прямо чи опосередковано, для надання концепту ЛЮДИНА експресивно-оцінної характеристики.

Аналіз функціонування досліджуваних одиниць у творах сучасної німецькомовної художньої літератури дозволив виділити наступні прагматичні функції зазначеного класу мовних одиниць: експресивна соціальна характеристика людини, аргументаційний вплив та образність наголошення чогось важливого, емоційне ставлення до предмета висловлювання, полегшення процесу комунікації, іронічне дистанціювання тощо.

Варто зазначити, що на відміну від інших класів ФО, що здебільшого передають негативні емоції, СФО з компонентами "das Herz", "die Hand" описують загалом позитивні явища: такі почуття, як любов та прихильність, симпатія, довіра, допомога. Зазначений клас ФО робить висловлювання більш емоційними та образними.

Перспективним визнаємо порівняльний аналіз німецьких та українських СФО, розгляд їх функціональних особливостей у публіцистичних текстах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тараба І. О. Концептуалізація соматизму "das Herz" як репрезентатора кардіофразеології в сучасній німецькій мові / І. О. Тараба // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – № 8. – С. 132 – 135.
2. Толстова О. Л. Лінгвокогнітивні особливості соматичних фразеологізмів іспанської мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.02.05 "Романські мови" / О. Л. Толстова. – Київ, 2007. – 20 с.
3. Anekdote zur Senkung der Arbeitsmoral. – Stuttgart, 2007. – 50 S.
4. Blazon N. Polinas Reise / N. Blazon. – München, 2008. – 92 S.
5. Buchholz S. Warum die Liebe flüchtig ist / S. Buchholz. – Leipzig, 2005. – 87 S.
6. Calvino I. Arbeiterehe / I. Calvino. – Stuttgart, 2008. – 44 S.
7. Eisenreich H. Der Weg hinaus / H. Eisenreich. – Stuttgart, 2007. – 50 S.
8. Földes Cs. Eigennamen in deutschen phraseologischen Redewendungen. Eine etymologische und semantisch-stilistische Analyse / Cs. Földes // Muttersprache. – 1985. – S. 174 – 185.
9. Lakoff G. Cognitive semantics // U. Eco, M. Santambrogio, P. Violi (eds.) Meaning and mental representations. – Bloomington, 1988. – P. 119 – 154.
10. Malecha H. Die Probe / H. Malecha. – Stuttgart, 2007. – 50 S.
11. Moser M. Die Entführung / M. Moser. – Stuttgart, 2008. – 144 S.

12. Schemann H. Idiomatik und Antropologie. "Bild" und "Bedeutung" in linguistischer, sprachgenetischer und philosophischer Perspektive / H. Schemann. – Hildesheim, Zürich, New York, 2002. – 154 S.

13. Weisenborn G. Ein gleichgültiger Mittwoch / G. Weisenborn. – Stuttgart, 2007. – 148 S.

ЛЕКСИКО- ТА ФРАЗЕОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

14. Денисенко С. Н. Словник-довідник з фразеологічної деривації на основі існуючої фразеології німецької мови / С. Н. Денисенко. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2005. – 288 с.

15. Осовецька Л. С., Сільвестрова К. М. Фразеологічний словник німецької мови / Л. С. Осовецька, К. М. Сільвестрова. – Київ, "Радянська школа", 1964. – 715 с.

16. Duden. Redensarten. Herkunft und Bedeutung / R. Köster. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, Duden-verl., 1999. – 256 S.